

UDK: 323.1 (436) "1908/1918"
342.2 (436) "1908/1918"
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 19. rujna 2000.

Državnopravne koncepcije Njemačkoga nacionalnog saveza i "jugoslavensko pitanje" u Habsburškoj Monarhiji (1908.-1918.)

ANDREJ RAHTEN

Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Ljubljana, Republika Slovenija

U ovome radu, koji se temelji na neobjavljenim i objavljenim austrijskim izvorima, autor analizira državnu koncepciju pripadnika Njemačkoga nacionalnog saveza u posljednjem desetljeću Habsburške Monarhije. U tom razdoblju tzv. "jugoslavensko pitanje" bilo je najozbiljniji državno-pravni problem u Austro-Ugarskoj, a njemački su se nacionali vehementno protivili njegovu rješavanju u smislu trijalističkih nacrtu južnoslavenskih političara i pobornika "velikoaustrijske ideje".

Njemačke građanske stranke bile su, uz dinastiju i mađarsku političku elitu, najutjecajniji faktor u političkom životu Austro-Ugarske. Nakon obnove ustava 1861. godine, u bečkome su Carevinskom vijeću dominirali njemački liberali i konzervativci. Na prijelomu stoljeća njihovu vodeću ulogu na austrijskoj političkoj pozornici preuzeo je Njemački nacionalni savez (dalje: njemački nacionali) i kršćanski socijali. Nakon prvih izbora na temelju općega i jednakoga izbornog prava 1907. godine, u bečkom su se parlamentu formirala dva jaka saveza njemačkih stranaka, koja su zajedno s poljskim poslanicima činila vladajuću većinu. S fuzijom katoličkih konzervativaca i kršćanskih socijala nastala je Kršćansko-socijalna državna stranka,¹ dok su se različite frakcije njemačkih nacionala udružile u Njemačkome nacionalnom savezu.²

Velik utjecaj njemačkih građanskih stranaka dolazio je do izražaja i u rješavanju državno-pravnih pitanja. Pogledi njemačkih kršćanskih socija-

¹ O Kršćansko-socijalnoj stranci u tom razdoblju vidi: John W. BOYER, *Culture and political Crisis in Vienna. Christian Socialism in Power 1897-1918*, Chicago-London 1995.

² O politici njemačkih nacionala usporedi: Lothar HÖBELT, *Kornblume und Kaiseradler. Die deutschfreiheitlichen Parteien Altösterreichs 1882-1918*, Wien-München 1993.

la na tzv. "jugoslavensko pitanje", koje je nakon aneksije Bosne i Hercegovine 1908. godine postalo najozbiljniji državopravni problem u Austro-Ugarskoj, u historiografiji su već poznati.³ U ovome prilogu nas zato prije svega zanimaju državopravne koncepcije Njemačkoga nacionalnog saveza i njegov pogled na problem stvaranja južnoslavenske jedinice u Monarhiji. Za usporedbu predstavljena će biti i stajališta njemačkih političara izvan Njemačkoga nacionalnog saveza, posebno pangermana, a u manjoj mjeri i kršćanskih socijala.

Njemački nacionali i kršćanski socijali su u svojim nastupima u javnosti uvijek naglašavali kako su oni glavni nosioci austrijske državne ideje. Ali dok su prvi na svakom koraku tvrdili da je Austrija "njemačka država" i otvoreno zahtijevali dominaciju njemačkoga naroda u njoj, kršćanski socijali dr. Karla Luegera priznavali su multinacionalni karakter Habsburške Monarhije.⁴ Ideal njemačkih nacionala bila je centralistička Monarhija s njemačkim nacionalnim obilježjem (s njemačkim jezikom kao "državnim jezikom"), koja bi trebala biti u uskoj vezi s Njemačkom. Zauzimali su se za sporazum s mađarskom političkom elitom i zajedno s njom odlučno stajali na braniku dualističkog uređenja na temelju ustava iz 1867. godine.⁵ S ciljem suzbijanja slavenskih nacionalnih pokreta u državi, njemački su nacionali čak bili spremni poduprijeti zahtjeve da se Dalmacija, koja je tada *de facto* pripadala Austriji, ujedini s Banovinom. Istodobno su se zauzimali za poseban, subdualistički status Galicije, kako bi izolirali Čehe i Slovence u Cislajtaniji.

Luegerova stranka nije se slagala s takvim pogledom na rješavanje nacionalnih problema u Monarhiji. Njezin cilj bila je, na temelju "centraliziranoga federalizma", preuređena "Velika Austrija" koja bi zamijenila dualističku Austro-Ugarsku i osigurala autonomiju svih njezinih naroda. Uoči aneksije Bosne i Hercegovine 1908. godine, prvaci Kršćansko-socijalne stranke počeli su zagovarati "trijalizam" i formiranje velikohrvatske jedinice u sklopu Velike Austrije. Time su željeli prije svega oslabiti mađarsku političku elitu i neutralizirati velikosrpsku ideju koja je tada počela ozbiljno ugrožavati austrijske pozicije na Balkanu. Takva politička orijentacija Luegerovih kršćanskih socijala imala je potporu u "Belvederskom krugu" prijestolonasljednika Franje Ferdinanda i konzervativnih aristokrata, među kojima se najviše isticao Karl knez Schwarzenberg.⁶

³ Mirjana GROSS, "Hrvatska politika velikoaustrijskog kruga oko prijestolonasljednika Franje Ferdinanda", *Časopis za suvremenu povijest* 2/1970., br. 2, 9.-74.

⁴ Poznata je na primjer Luegerova izjava: "U Austriji poznajem samo jednakopravne narode; ja vidim u svakome Čehu, u svakome Slovencu austrijskoga sugrađanina." Kurt SKALNIK, *Dr. Karl Lueger. Der Mann zwischen der Zeiten*, Wien-München 1954., 134.

⁵ L. HÖBELT, *Kornblume*, 305.-310.

⁶ O državopravnim koncepcijama Franje Ferdinanda i njegova kruga usporedi: Georg FRANZ, *Erzherzog Franz Ferdinand und die Pläne zur Reform der Habsburger Monarchie*, Brünn-München-Wien 1943.; Robert A. KANN, *Erzherzog Franz Ferdinand Studien*, Wien 1976.

Njemački nacionali proglašavali su Luegera i ostale pristalice trijalizma za neprijatelje njemačkih interesa. Njemački nacionalni savez oštro je napadao svaku Luegerovu izjavu o trijalizmu. Kada je prvak kršćanskih socijala jednom za časopis *Agramer Tagblatt* izjavio da "bi bilo sjedinjenje južnoslavenskih provincija Monarhije u jedno kraljevstvo ideal", organ koruških njemačkih nacionala *Freie Stimmen* ovu je njegovu izjavu dočekaao riječima: "Zar nije poučno da su ideali Slavena uvijek i idealni dr. Luegera? Sjedinjenje južnoslavenskih zemalja koje preporučuje dr. Lueger obuhvatilo bi i one zemlje koje Slovenci smatraju kao svoje teritorije: južnu Štajersku, Korušku, Kranjsku, Trst. Izručenje Nijemaca ovoga područja južnim Slavenima je ideal dra. Luegera i njegove kršćansko-socijalne pratnje!"⁷

Aku izuzmemo manju grupu staroliberalna, svi su njemački nacionali bili neprijateljsko raspoloženi do trijalističke ideje jer su se bojali da bi s formiranjem južnoslavenske državne jedinice došao kraj njemačko-mađarskoj dominaciji u Monarhiji. Njemački su nacionali bili vrlo zabrinuti zbog velike popularnosti trijalizma u redovima hrvatskih pravaša i Slovenske ljudske stranke. Posebno su se zbog jačanja trijalističke ideje osjećali ugroženima Nijemci u takozvanim "alpskim zemljama", Koruškoj, Štajerskoj i Kranjskoj, koji su sebe smatrali za čuvare "njemačkoga mosta na Jadran". U napadima na trijalizam najviše su se isticali koruški i štajerski Nijemci.⁸ Pri tome su ih tek u manjoj mjeri zanimala razlike u trijalističkim državnopravnim konceptima koje su zagovarali prvaci njemačkih kršćanskih socijala, hrvatskih pravaša i slovenskih narodnjaka.⁹ Prema mišljenju zastupnika Njemačkoga nacionalnog saveza te pangermana iz alpskih zemalja, svaki bi oblik trijalizma mogao ozbiljno ugroziti njemačke pozicije u Trstu i na Jadranu.

Štajerski pangerman Vinzenz Malik je na primjer u bečkom parlamentu tvrdio da zapravo nema nikakve razlike između velikosrpske ideje i belvederskih nacrti o stvaranju Velike Hrvatske. Dana 16. prosinca 1908. on je u povodu debate o aneksiji Bosne i Hercegovine izjavio da će sada u Krunskom vijeću sjediti i velikosrpski zastupnici: "... gospoda koja zastupaju velikosrpsko državno pravo ... samo neka imaju svoju potpunu autonomiju, svoje Velikosrpsko carstvo, ali ne u okviru Austrije. Nadam se da se to, unatoč ludosti gospode velikoaustrijanaca, neće dogoditi. ... Austrijska carska kuća će se morati ubrzo odlučiti - upravo

⁷ *Freie Stimmen*, 3. I. 1910.

⁸ O pogledima južnoštajerskih Nijemaca na jugoslavensku ideju vidi: Janez CVIRN, *Trdnjanski trikotnik. Politična orientacija Nemcev na Spodnjem Štajerskem 1861-1914*, Maribor 1997., 315.-333.

⁹ Uz navedeno djelo M. GROSS o varijantama trijalizma usporedi: Janko PLETERSKI, "Trijalizem pri Slovencih in jugoslovansko zedinjenje", *Zgodovinski časopis* 22, 1968., 169.-184.; Andrej RAHTEN, "Trijalistične zamisli slovenskih in hrvaških politikov v letih pred prvo svetovno vojno", *Prispevki za novejšo zgodovino* 39, 1999., 65.-74.

zbog priključenja Bosne i Hercegovine - da li će biti u budućnosti slaven-ska dinastija ili dinastija njemačkih saveznih država.”¹⁰

Malikov štajerski kolega dr. Richard Marckhl, koji je među njemačkim nacionalima vrijedio za eksperta za južnoslavensku problematiku, 18. svibnja 1909. u parlamentu je ovako obrazložio stajalište svojih sumišljenika: “Nama je potpuno svejedno ako vi ovaj pokret označavate kao velikosrpski, iredentističko-velikosrpski ili samo jugoslavenski pokret. To je za nas Nijemce iz donjih zemalja praktično svejedno. ... Mi stojimo na stajalištu da ustrajemo na povijesnim granicama zemlje, koje su istodobno i privredne granice, i to u interesu naše nacije, našeg naroda.”¹¹

U vezi s “jugoslavenskim pitanjem”, velikoaustrijski pokret bio je također često napadan od njemačkih nacionala. Marckhl se 28. veljače 1911. u delegacijama ovako obračunao sa Schwarzenbergom i njegovim trijalističkim nacrtima: “Samo mi se čini da knez Schwarzenberg želi za svoju trijalističku državu nešto prevelik teritorij, što je pokazao time da je rekao kako bi htio u slučaju realizacije trijalizma sačuvati pravo ostalih naroda na slobodni put do Trsta i Jadrana. Mislim da možemo iz toga razabrati da želi Primorje, Trst itd. uključiti u trijalistički teritorij. No, gospodo moja, stajališta Nijemaca, a posebno Nijemaca s jezično miješanih područja Donje Štajerske, Koruške, Kranjske prema tom pitanju su poznati. ... Oni žive prije svega u strahu, da bi mogao njemački narod, koji je izložen opasnosti na jezično miješanim područjima, u toj trijalističkoj državnoj zgradi propasti, te bi time i od kneza Schwarzenberga priznato pravo na slobodni put do Jadrana postalo iluzorično, i konačno, da bi došlo do sužavanja i redukcije privredne i duhovne utjecajne sfere njemačkoga naroda na jugu.”¹²

Koruški njemački nacionali su u svojoj ratobornosti i napadima na trijalizam čak nadmašivali svoje štajerske kolege. U raspravama o “jugoslavenske pitanju”, od koruških Nijemaca najviše se eksponirao njihov prvak Johann Wolfgang Dobernig. Po njegovu mišljenju trijalizam za Nijemce znači veliku opasnost zato što “se neće zaustaviti na Dravi, nego će se širiti na sjever i izgraditi most do sjevernih Slavena, a istodobno će uništiti njemački utjecaj na Trst i Jadran, te njemačke manjine u južnim zemljama (Kočevje)”.¹³

Na skupu koruških njemačkih nacionala 6. travnja 1910. u Celovcu (Klagenfurt), Dobernig je u ime alpskih Nijemaca govorio čak o “borbi na život i smrt” protiv pristalica trijalističke ideje: “Sudbina Nijemaca u

¹⁰ *Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten* [dalje: SPSHAR], XVIII. sesija, 121. sjednica (16. 12. 1908.), 8080.-8081.

¹¹ SPSHAR, XIX. sesija, 21. sjednica (18. V. 1909.), 1144.

¹² *Stenographische Sitzungs-Protokolle der Delegationen des Österreichischen Reichsrates* [dalje: SSPDÖR], XLV. sesija, 9. sjednica (28. II. 1911.), 433.-434.

¹³ *Freie Stimmen*, 8. I. 1910.

Austriji neće se više odlučivati samo u Češkoj, nego su isto tako Koruška i Štajerska postali područje teške borbe. Slovenski, hrvatski i srpski političari govore otvoreno o sjedinjenju slovenskih i hrvatskih teritorija u okviru Monarhije, i što je karakteristično, u njihovim trijalističkim težnjama bodre ih feudalci. ... Zato je zločin protiv države ako se želi dualističko zlo povećati s trijalističkim. Južni Slaveni zahtijevaju izručenje svih područja južno od Drave. To znači toliko kao izručiti njemačke naseobine u južnoj Štajerskoj i Koruškoj, njemačku manjinu u Kranjskoj, odreći se pristupa do Jadrana. Protiv takve 'velikoaustrijske' zgrade, koja bi kao trijalizam obuhvaćala Bosnu i Hercegovinu, Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju, Istru, Trst, Goriško-Gradišku, Kranjsku i dijelove južno od Drave u Štajerskoj i Koruškoj, alpski Nijemci će se boriti na život i smrt." Dobernig je smatrao da je potrebno što prije promijeniti državno-pravni status Bosne i Hercegovine. Ideja o uključenju dviju provincija u sastav Cislajtanijske nije mu se sviđala, jer bi time udio Nijemaca u austrijskom dijelu države zbog prirasta 2 milijuna Slavena pao s 35,7 posto na 33,8 posto. Zato je predložio da se Bosna i Hercegovina priključi Translajtanijskoj, ali bi morali biti Mađari spremni na neke ustupke s ciljem jačanja zajedničke privredne zone s Austrijom te isto tako na području vojske i mornarice. Prema mišljenju Doberniga Mađari i Nijemci trebali bi jedni druge podupirati u boju protiv Slavena: "Ugarska za sada još može trpjeti porast slavenskoga pučanstva. Unatoč tome što Mađari nasuprot Slavenima predstavljaju većinu, moraju ipak shvatiti da sami u budućnosti neće moći istjerati slavenske opasnosti i da će im trebati pomoć prije svega Nijemaca u Ugarskoj. Zato se ujedinjenje sjevernih i južnih Slavena može spriječiti jedino s jakim zidom Mađara i Nijemaca - možda još ojačanim s Rumunjima - koji se prostire od Bodenskoga jezera do Karpata i Transilvanijskih Alpa. Bismarck je preporučio saradnju Nijemaca i Mađara, te se njemački političari u Ugarskoj počinju izražavati u tom smjeru. ... Borba ... se pretvara u rat za 'biti ili nebiti' Nijemaca u Austriji. Tijekom povijesti, Koruška je postala preko noći dio velikog ratišta. Zato snosimo tešku odgovornost, mi moramo braniti južnu granicu kompaktnoga njemačkog teritorija u Središnjoj Evropi i mi ćemo u tom smjeru ispuniti svoju dužnost."¹⁴

Dobernigova borba protiv trijalizma dolazila je do izražaja i u Carevinskome vijeću, gdje je bio jedan od najutjecajnijih prvaka Njemačkoga nacionalnog saveza. Dana 17. lipnja 1913. on je u vezi s trijalističkom idejom izjavio: "Ako je dualizam nesreća, to pitanje puštam potpuno otvoreno, ali mi Nijemci, a posebno mi alpski Nijemci, ... istoga smo mišljenja da je dualizam sigurno gori od jakoga, odlučnoga centralizma, ali je još uvijek bolji nego mitski trijalizam kojeg si zamišljaju ekstremni južni Slaveni ... Mislimo, da bi bilo trijalističko uređenje još veća nesreća za državu, da bi značilo u najmanju ruku propast njemačkih manjina na

¹⁴ *Freie Stimmen*, 9. IV. 1910.

južnim teritorijama, da bi značilo odstupanje njemačke nacije od Jadrana, na kojega naš narod ima, zbog svojih dostignuća za državu i svoga statusa u svjetskom prometu, potpuno pravo. Mi Nijemci želimo sačuvati svoje mjesto na moru te nikada nećemo dopustiti da bi južni Slaveni na austrijskoj obali preuzeli apsolutnu vlast".¹⁵

Mogućnost rješenja "jugoslavenskoga pitanja" u smislu trijalizma nisu osuđivali samo njemački nacionali iz alpskih zemalja, nego i oni iz čeških. Njihov prvak Karl Hermann Wolf u delegacijama je 19. studenoga 1912. označio trijalističku ideju kao opasnost ne samo za njemački narod, nego i za cjelokupnu Monarhiju: "Ako bi uistinu došlo do realizacije trijalizma, to znači ako bi bila na dosadašnji dualistički državni oblik priključena na jugu naše Monarhije nova država, sastavljena iz južnih Slavena, onda bi Trst i Rijeka, naravno teoretski, mogli biti izručeni jednoj ili drugoj od dosadašnjih državnih polovina. *L' appetit vient en mangeant*. Da li vjerujete, gospodo moja, da će se nova državna zgrada stvarno zadovoljiti time da će prepustiti najsajnije obalne punktove u posjedu obiju dosadašnjih državnih polovina? Mislim da bi bila neizbježna posljedica da bi taj novi, treći dio trijade oduzeo, odnosno morao oduzeti, Rijeku Mađarima, ili recimo ugarskoj državi, a Trst austrijskoj državnoj polovini. ... Onda bi druge dvije državne polovine bile odrezane od Jadrana i ... od svakog puta koji trgovinsko-politički vodi prema Orientu. Trijalizam je opasnost po državu Avstriju ... država se mora boriti protiv daljnjeg proširivanja trijalizma, koji je usmjeren protiv njezine egzistencije, te se mora u toj borbi, na temelju zajedničkih interesa, susresti s nama, Nijemcima".¹⁶

Treba istaknuti da je i u redovima njemačkih liberala bilo političara koji su imali pozitivno mišljenje o trijalizmu, ali su bili malobrojni. Među njima valja u prvome redu spomenuti izvanstranačkoga staroliberala Ernsta Viktora Zenkera, publicista i zastupnika u Carevinskome vijeću.¹⁷ U razdoblju od 1911. do 1913. godine njegova je revija *Die Wage* objavila niz priloga prominentnih političara iz različitih stranaka na temu ustavne reforme i trijalizma. U spomenutoj časopisnoj diskusiji uz Zenkera su sudjelovali sa svojim priložima među ostalima i slovenski zastupnik dr. Otokar Rybař, poznati publicist Scotus Viator-Seton Watson te pangerman Karl Iro.¹⁸

¹⁵ SPSHAR, XXI. sesija, 158. sjednica (17. VI. 1913.), 7806.

¹⁶ SSPDÖR, XLVII. sesija, 4. sjednica (18. XI. 1912.), 136.

¹⁷ O Zenkeru vidi: Alois ACHENRAINER, *Ernst Viktor Zenker und die österreichische Politik von 1907-1919. Ein Beitrag zum Verständnis der politischen Stellung des spätliberalen Freisinns in der Habsburgermonarchie* (doktorska disertacija, Universität Wien 1975.).

¹⁸ Otokar RYBAŘ, *Die Zukunft der Südslawen in der österreichisch-ungarischen Monarchie*, *Die Wage* 15 (1912.), 172.-176.; Robert William SETON WATSON, "Südslawen und Trialismus", *Die Wage* 15 (1912.), 673.-679.; Ernst Viktor ZENKER, "Die staatsrechtliche Stellung Bosniens und der Trialismus", *Die Wage* 15 (1912.), 753.-769.; Karl IRO, "Großösterreich - Trialismus - Deutschösterreich", *Die Wage* 16 (1913.), 178.-182.

Prema Irovu mišljenju Monarhiju bi trebalo podijeliti na pet dijelova: Njemačku Austriju, Ugarsku, Galiciju s Bukovinom, državu južnih Slavena i "Čehoviju". Tako bi Nijemci spriječili ustavnu reformu prema nacrtima "velikoaustrijских centralista" i time osigurali formiranje Njemačke Austrije kao samostalne državne jedinice.¹⁹ Štajerski njemački nacionali odlučno su odbacili Irov prijedlog i označili ga za "obično fantaziranje".²⁰ Negativna je bila i reakcija koruških Nijemaca.²¹

Njemački je nacionalni savez isto tako negativno reagirao i na Zenkerovu trijalističku koncepciju. Zenker je smatrao da bi trijalizam slomio mađarsku političku prevlast u državi. Pri tome je on računao na savezništvo Austrije i južnih Slavena protiv Mađara. Trijalizam bi prije svega omogućio konsolidaciju Monarhije kao ekonomske cjeline. Umjesto dotadašnjega sistema delegacija, Zenker je predložio formiranje parlamenta i vlade za cijelu državu. I za njega je glavni problem trijalističkoga uređenja bio njemački pristup na Jadransko more. Ali za razliku od njemačkih nacionalista, Zenker je dopuštao mogućnost uključenja Slovenaca u južnoslavensku državopravnu jedinicu. Bio je mišljenja da je Trst za Nijemce već izgubljen i "izručen Slovencima". Zenker je predložio kompromisno rješenje jadranskoga pitanja. Prema njegovu nacrtu glavne željezničke, cestovne i riječne linije trebale bi biti pod izravnom kontrolom centralnoga državnog parlamenta. To bi isto vrijedilo i za glavne jadranske luke Trst, Pulu, Rijeku, Dubrovnik i Kotor, koje bi izravno birale svoje zastupnike za državni parlament. Zenker je bio uvjeren da bi na temelju ovakvog kompromisa uspostavljeni trijalizam bio najbolja obrana protiv velikosrpskih pretenzija: "Ako postoji djelotvorno sredstvo protiv velikosrpske propagande, onda je to južnoslavenska autonomija u okviru trijalističkoga carstva. I u tome je evropsko značenje ovoga pitanja. Trijalizam je danas jedina mogućnost da se na Balkanu spriječi uspostava jedne velike slavenske države, koja bi bila prinuđena stupiti u prirodni gravitacijski odnos prema Rusiji. Austrija može ispuniti svoju europsku misiju posrednika među velikim nacionalnim masama samo preko organiziranja nacionalnih autonomija, a prvi korak ka uspostavi austro-ugarskoga društva naroda je trijalizam, jer se nalazi na liniji najmanjeg otpora."²²

Zbog svoje antiklerikalne orijentacije, Zenker nije imao pozitivnoga mišljenja o Franji Ferdinandu i "klerikalno-feudalnoj kliki" oko eksponenata habsburške dinastije.²³ Ali je zanimljivo da je bila Zenkerova trijalistička koncepcija vrlo slična nacrtima prijestolonasljednikova savjetnika Schwarzenberga. Obojici je bio ideal centralizirani federalizam, a trijalizam je predstavljao put do njega. Ono što je Zenker označavao kao

¹⁹ K. IRO, n. dj., 179.-180.

²⁰ J. CVIRN, *Trdnjanski trikotnik*, 328.-329.

²¹ *Freie Stimmen*, 12. 3. 1913.

²² E. V. ZENKER, *Die staatsrechtliche Stellung*, 766.-769.

²³ E. V. ZENKER, *Ein Mann im sterbenden Österreich. Erinnerungen aus meinem Leben*, Reichenberg 1935., 210. i 232.

"austro-ugarsko društvo naroda", za Schwarzenberga je bila Velika Austrija. Oboje su u trijalizmu vidjeli obranu protiv velikosrpske ideje i mađarske političke prevlasti. Također je bila za obojicu karakteristična kompromisna formula u vezi s pitanjem njemačkoga pristupa na Jadransko more. Ali kao što Schwarzenbergu nije uspjelo dobiti veće potpore za svoje trijalističke nacрте u njemačkim katoličkokonzervativnim krugovima, isto tako je i Zenker sa svojom političkom koncepcijom ostao usamljen među njemačkim liberalima.

Osim Zenkera treba spomenuti još dvojicu uglednih antiklerikalnih njemačkih političara koji su imali u odnosu na "jugoslavensko pitanje" drukčije stajalište od Njemačkoga nacionalnog sveza. To su bili prvaci stranke ustavovjernih veleposjednika dr. Joseph Maria Baernreither i Josef barun Schwegel. Za razliku od slavofobičnih njemačkih nacionalaca i kroatofilskih velikoaustrijanaca, ova su se dvojica zauzimali za savezništvo Monarhije sa Srbima. Prema njihovu mišljenju Austro-Ugarska bi trebala s balkanskim državama, u prvome redu sa Srbijom, naći nekakav *modus vivendi* na temelju zajedničkih ekonomskih interesa. To bi trebalo omogućiti ekonomsku ekspanziju Monarhije, koja bi na taj način u svoju orbitu privukla i Srbiju. Schwegel, koji je kao austro-ugarski diplomat već 1878. godine na Berlinskom kongresu zagovarao *pénétration pacifique du Balcan jusqu'au de-là de Mitrovica*,²⁴ 16. siječnja 1909. u kranjskom Zemaljskom saboru u raspravi o aneksiji Bosne i Hercegovine naglasio da cilj Monarhije nije teritorijalna ekspanzija do Soluna, kako tvrde njezini suparnici. Prema njegovu mišljenju Austro-Ugarska bi trebala vršiti svoj utjecaj na Balkanu putem privredne i kulturne suradnje sa srpskim narodom. Posebno mu se sviđala zamisao o Sarajevu kao kulturnome i privrednome središtu za sve Srbe. Što se tiče trijalizma, Schwegel je bio uvjeren da takvo rješenje "jugoslavenskoga" pitanja u praksi nije ostvarivo.²⁵

Spomenuta zamisao o Sarajevu kao gravitacijskom središtu srpskoga naroda bila je Baernreitherova. On je imao kontakte sa srpskim političarima i prema njegovu mišljenju Monarhija bi trebala podupirati srpski element, ako želi ojačati svoj status vevlasti na Balkanu.²⁶ Baernreither je zamislio zanimljivu "srpsku varijantu" trijalizma. On je smatrao da bi Srbija mogla sačuvati političku suverenost, ali bi na privrednom i kultur-

²⁴ Vidi manuskript u Rukopisnom odjelenju NUK u Ljubljani: Josef SCHWEGEL, *Rückblicke auf mein Leben*, Volosca 1911., 40. i 70. Usporedi: Josef SCHWEGEL, *Vom Berliner Kongresse 1878. Auszüge aus einer vertraulichen Korrespondenz* (1908.), Österreichisches Staatsarchiv Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv (dalje: HHStA), Politisches Archiv III, karton 115.

²⁵ *Obraunave deželnega zbora kranjskega*, XLVII. svezak, 8. sjednica (16. I. 1909.), 278.-280.

²⁶ Joseph Maria BAERNREITHER, *Fragmente eines politischen Tagebuches. Die südslawische Frage und Österreich-Ungarn vor dem Ersten Weltkrieg*, Berlin 1928., 131.-132., 170.-171.

nom području bila u uskoj vezi s Monarhijom. Baernreither se zauzimao za pretvorbu sarajevskoga Instituta za istraživanje Balkana u južnoslavenski univerzitet, kako bi Sarajevo postalo kulturno središte za sve južne Slavene.²⁷ Prema njegovu mišljenju Austro-Ugarska bi trebala pravovremeno privući na svoju stranu Srbe, ako ne želi da je snađe na Balkanu ista sudbina kao u Italiji. "Lombardiju smo izgubili jer je težište cjelokupne talijanske ideje palo izvan Austrije", upozorio je Baernreither 29. listopada 1908. u delegacijama, govoreći o "jugoslavenskom" problemu: "I opet ćemo izgubiti Bosnu i Hercegovinu, te kompromitirati cjelokupno jugoslavensko pitanje, ako ne uspijemo postaviti težište jugoslavenskoga pitanja unutar Austrije."²⁸

Baernreitherova prognoza o mogućnosti reprize "talijanskoga sindroma" Habsburške Monarhije na Balkanu bila je točna. Ali i rješenje, koje su on i Schwegel vidjeli u inkorporaciji Kraljevine Srbije u privrednu sferu Monarhije na temelju austro-ugarskih ekonomskih i političkih koncesija Srbiji, u neprijateljskoj atmosferi na relaciji Beč-Beograd, kakva je bila za vrijeme aneksijske krize i balkanskih ratova, nije imalo nikakvih izgleda na uspjeh.

U Prvome svjetskom ratu došlo je do homogenizacije politike njemačkih građanskih stranaka u odnosu na narodne zahtjeve južnoslavenskih političara u Austro-Ugarskoj. Ako je još u godinama prije rata barem jedan dio kršćanskih socijala pozitivno ocjenjivao velikoaustrijske trijalističke planove, poslije Luegerove smrti 1910. godine, u stranci je prevladao takozvani "njemački kurs". Dana 7. rujna 1915. održan je sastanak na kojem su dr. Richard Weisskirchner i dr. Viktor baron Fuchs u ime kršćanskih socijala te čelnik Njemačkoga nacionalnog saveza dr. Gustav Groß potpisali program njemačkih narodnopolitičkih zahtjeva. Potpisnici programa zahtijevali su "osiguranje njemačkoga karaktera njemačkih zemalja", poseban status Galicije te intenzivniju privrednu integraciju Austro-Ugarske i Njemačke. Sastanak čelništva kršćanskih socijala i njemačkih nacionala donio je zaključak da "je potrebno državu osloboditi slavenske prevlasti, jer se samo na taj način može uspostaviti jaka Austrija".²⁹ A do jake Austrije postojao je prema njihovu mišljenju samo jedan put - osiguranje njemačke prevlasti u državi i centralizacija.

Naravno, nisu svi njemački političari zagovarali centralizaciju države. Istaknuti kršćanski socijal, Aloys princ Liechtenstein zalagao se u časopisu *Das Neue Österreich*, koji je 1916. godine počela izdavati grupa aristokrata velikoaustrijske orijentacije, da se Monarhija pretvori u "savez država i naroda". Svaka od saveznih država imala bi svoj parlament, iz kojega bi delegirala svoje zastupnike u "delegacije". Na čelu delegacija

²⁷ *Die Freistatt*, 5. XI. 1910.

²⁸ SSPDÖR, XLIII. sesija, 4. sjednica (29. X. 1908.), 207.

²⁹ HHStA, Nachlaß Erasmus Handel (dalje: NEH), karton 2.

nalazio bi se *Reichskanzler*, koji bi bio odgovoran samo monarhu. Pod kontrolom centralne vlasti bile bi vojska i diplomacija, a Liechtenstein je predvidio i carinsku uniju na cjelokupnom području Monarhije.³⁰ Predsjednik austrijske vlade Karl grof Stürgkh dao je Liechtensteinove anti-dualističke članke u časopisu *Das Neue Österreich* na zahtjev ministra vanjskih poslova Istvána grofa Buriána odmah konfiscirati.³¹

Federalizaciju Monarhije zagovarao je i Zenker, koji je u ožujku 1917. godine na cara i kralja Karla, koji je krajem studenoga 1916. godine naslijedio Franju Josipa, uputio memorandum u kojem je predložio radikalnu ustavnu reformu. Prema mišljenju Zenkera trebalo bi sazvati posebnu "unutrašnjopolitičku mirovnu konferenciju" na kojoj bi svi narodi Monarhije slobodno odlučivali o budućem državnom uređenju. Zenker je naglasio da mogu narodi Monarhije najbolje zaštititi svoje interese u federativnoj Austriji. Federacija bi imala kompetencije na području obrane, diplomacije, trgovine, privredne i prometne politike, a o ostalim poslovima odlučivale bi isključivo nacionalne federativne jedinice.³² Zenker je pokušao za svoj nacrt o "savezu nacionalnih država" pridobiti utjecajne ličnosti iz vojnih krugova, ali pri tome nije imao uspjeha.³³ Politički usamljen, on nije mogao predstavljati ozbiljnu oporbu njemačko-nacionalnim prvacima.

Pravi udarac protiv čelništva Njemačkoga nacionalnog saveza došao je iz sasvim druge strane. Stranačka "baza" počela je, naime, optuživati parlamentarce Njemačkoga nacionalnog saveza da, navodno, previše popuštaju u obrani slobodnjačkih postulata te da su samo još privjesak kršćanskih socijala.³⁴ Radikalnim zahtjevima s "terena", koje su postavljala njemačka "narodna vijeća" u krunovinama, organizacije tzv. "burševa" (*Burschenschaften*) te ekstremisti u bečkome Njemačkom klubu, morali su se na kraju prikloniti i umjereniji zastupnici u Njemačkome nacionalnom savezu. Rezultat su bili poznati "Uskrсни zahtjevi" austrijskih Nijemaca 1916. godine. Na vanjskopolitičkome području njemački su nacionali ponovili svoj stari zahtjev za uspostavom "srednjoeuropske privredne zajednice" s Njemačkom. Zanimljiviji je bio unutrašnjopolitički dio uskrsnoga programa, u kojem su bili izraženi zahtjevi da treba njemački proglasiti za državni jezik, Češku upravno podijeliti na nacionalna okružja, dok se mora Galiciji osigurati poseban položaj.³⁵ Predsjednik

³⁰ Aloys LIECHTENSTEIN, *Österreich-Ungarns äußere Politik. Die nationale Frage. Das österreichische Parlament. Österreichs neue politische Organisation*, Wien 1918., 28. i 30.-31.

³¹ Na naslovnoj stranici brošure koja se nalazi u *Fürst Liechtenstein'sche Fideikom-i-ssbibliothek* u Beču, Liechtenstein je svojom rukom napisao da se radi o člancima koji su bili 1916. godine objavljeni u *Das Neue Österreich* i koji su bili na Buriánov zahtjev odmah konfiscirani.

³² Vidi Zenkerov memorandum za cara Karla iz ožujka 1917. godine, HHStA, Kabinettsarchiv (dalje:KA), Geheimakten, karton 19.

³³ E. V. ZENKER, *Ein Mann*, 220.-221.

³⁴ L. HÖBELT, *Kornblume*, 332.-333.

³⁵ *Isto*, 313.-314.

austrijske vlade Stürgkh ove je zahtjeve njemačkih nacionala primio s naklonošću. Gornjeaustrijskome zemaljskom predsjedniku Erasmu baronu Handlu naručio je neka na toj podlozi izradi nacrt ustavne reforme.³⁶ Handlov je reformni koncept bio ograničen samo na austrijski dio Monarhije, a njegovi glavni naglasci bili su administrativna podjela Češke na nacionalna okružja i subdualistički status Galicije.³⁷

Na radikalizaciju politike austro-ugarskih južnih Slavena i poznatu "Svibanjsku deklaraciju" Jugoslavenskoga kluba u Carevinskome vijeću 1917. godine, koja je zahtijevala državnopravno ujedinjenje svih južnoslavenskih zemalja pod žezlom Habsburgovaca, njemački su nacionali odgovorili s provjerenom taktikom *Divide et impera*. Ako su se još prije rata protivili svim nacrtima o državnopravnom povezivanju južnih Slavena, bilo da je riječ o velikoaustrijsko-hrvatskim ili pak o velikosrpsko-iredentističkim planovima, njemački su nacionali sada bili spremni dopustiti da se Hrvatska sa Slavonijom, Dalmacija, te Bosna i Hercegovina ujedine u jedno tijelo u sklopu krune Sv. Stjepana. Glavni cilj takvoga subdualističkog rješenja bio je više nego očit: Slovence treba odvojiti od Hrvata i time slomiti snagu političkoga pokreta južnoslavenskih naroda.

S takvim ciljem bila je u proljeće 1918. godine napisana i poznata brošura *Die Deutschen Österreichs und die südslawische Frage*, u kojoj je lijepo vidljiva protivslovenska oštrica subdualističke koncepcije njemačkih nacionala: "Ako bi Nijemci odustali od svoga negativnog stava prema željama Hrvata da se Dalmacija i *Reichsland* Bosna udruže s Hrvatskom, to ne bi ojačalo samo položaj hrvatskih stranaka koje nastupaju za uniju Hrvata, nego bi urazumilo i one hrvatske stranke koje streme ka uključanju Slovenaca, te utemeljenju samostalnoga južnoslavenskoga državnog tijela. ... Ali najznačajnija posljedica uređenja jugoslavenskoga pitanja u okviru Stjepanove krune, koju bi austrijski Nijemci poduprli, bila bi potpuna izolacija Slovenaca. ... Ako bi bila velika većina južnih Slavena zadovoljena, onda ne bi trebalo više imati obzira do posebnih državno-pravnih želja i prenategnutih nacionalnih zahtjeva 1,250.000 Slovenaca. Naprotiv, Slovenci bi, koji se sada uvijek hvalisaju time kako svi južni Slaveni stoje na njihovoj strani, imali samo značenje koje njima pristoji jedino po broju. ... Slovenci ne uzimaju u obzir upravo to da su pogranični narod, te da dolaze zbog geografskoga položaja s njima naseljenih područja u kontakt s njemačkim interesnim krugovima. ... Ali se razumije samo po sebi da ... trebaju sa Slovencima naseljeni teritoriji, koji posreduju pristup na more i do svjetskoga prometa, na svaki način ostati udruženi s njemačkoaustrijskim zemljama."³⁸

³⁶ Wilhelm BÖHM, *Konservative Umbaupläne im alten Österreich. Gestaltungsprobleme eines Völkerreiches*, Wien-Frankfurt-Zürich 1967., 240.-241.

³⁷ Usporedi Handlove koncepte o ustavnoj reformi, HHStA, NEH, karton 1.

³⁸ [Deutscher Klub?], *Die Deutschen Österreichs und die südslawische Frage*, Wien 1918., 12.-15.

U tom je razdoblju bio u redovima njemačkih nacionalista glavni propagandist subdualističkoga rješenja "jugoslavenskoga pitanja" notorični pangerman dr. Paul Samassa. Njegovo zauzimanje za subdualizam potrebno je gledati prije svega u svjetlu njegova negativnog odnosa prema Slovenacima. Samassa je bio podrijetlom iz Ljubljane.³⁹ Njegovo neprijateljstvo prema Slovenacima, uvjetovano time što je u mladosti morao promatrati političko povlačenje kranjskih Nijemaca pred prodorom slovenskoga nacionalnog pokreta, imalo je skoro patološke dimenzije. Prije Prvoga svjetskog rata on je u svojim člancima, koje je objavljivao kao plaćenik njemačke vlade pretežno u njemačkome Rajhu, Slovence vrijeđao da su "vindišari" (*Windische*), dok je velikohrvatske nacрте označavao kao štetne za Austro-Ugarsku. Godine 1910. on je u vezi s time u jednoj od svojih brošura napisao: "... za Hrvate sada postoje dvije mogućnosti: ili da ojačaju s uključenjem vindišarskoga jezičnog teritorija, koji bi im donio priraštaj od 1,200.000 katolika. Ali tome se ne bi oduprli svim sredstvima samo Nijemci, nego i država nikada ne bi mogla dopustiti da bude na ovaj način odsječena od mora te u značajnim stvarima izručena milosti Velike Hrvatske. Ili da krenu na put sporazumijevanja sa Srbima. ... U najboljem slučaju, Velika bi Hrvatska vodila svoj poseban život, nezavisno o ostaloj Monarhiji, i pri tome ne bi željela da je smetaju. Ali vjerojatnije je da bi vrlo brzo došla pod srpski utjecaj te tako postala oruđe ruske politike na Balkanu". Umjesto velikohrvatsko-trijalističkih koncepcija, Samassa je predložio da treba unutar Monarhije realizirati velikosrpski program: "Austrija anektira Kraljevinu Srbiju i onda su stvarno svi Srbi zajedno, te posjeduju pristup na more."⁴⁰

Za vrijeme Prvoga svjetskog rata došlo je do značajnog preokreta u Samassinovoj koncepciji rješavanja "jugoslavenskoga pitanja". U strahu da bi politički pokret južnoslavenskih naroda mogao ozbiljno ugroziti njemački pristup na Jadransko more i njemačke pozicije na jugu Monarhije, on se odjednom pretvorio u "zaštitnika" Hrvata, te počeo zagovarati subdualizam. Tako je 18. ožujka 1918. u časopisu *Bosnische Post* objavio članak u kojem je ovako obrazložio svoje stajalište o narodnim zahtjevima južnih Slavena: "Sa stajališta austrijskoga političara, morali bi se pak sada upitati ne bi li ilirizmu, koji zahtijeva jugoslavensko kraljevstvo do Drave i koji gura državu od mora, odsjekli oštricu time da bi Austrija dopustila ostvarenje velikohrvatskoga programa, to znači ujedinjenje Dalmacije s Hrvatskom. Ali samim tim još ne bi bilo postignuto zadovoljavajuće rješenje, ako ne bi novoj državnoj zgradi dodali i Bosnu i Hercegovinu." Samassa je predložio neka ovako formirana Velika Hrvatska stupi u subdualistički odnos s Ugarskom. Oklijevanje onih njemačkih po-

³⁹ O Samassi vidi: Günter SCHÖDL, "Paul Samassa. Biografski prispevek k predgovodini ekstremnega nacionalizma v Nemčiji in Avstriji", *Zgodovinski časopis* 43, 1989., 365.-385.

⁴⁰ Paul SAMASSA, *Der Völkerstreit im Habsburgerstaat*, Leipzig 1910., 136.-137.

litičara u Monarhiji koji su bili mišljenja da bi Dalmacija morala ostati u sastavu austrijskoga dijela, označio je kao "romantične osjećaje" te naglasio da je prema načelima realne politike bolje prepustiti tu provinciju Mađarima.⁴¹ Dok je Hrvatima velikodušno obećavao Veliku Hrvatsku, Samassa se sve do propasti Monarhije protivio nacionalnoj autonomiji Slovenaca u sklopu postojećih granica krunovina, a isto tako i sjedinjenju slovenskih teritorija u jednu upravnu jedinicu.⁴²

Istina je da su stajališta jednoga Samasse predstavljala ekstrem njemačkih narodnopolitičkih zahtjeva. Ali ipak možemo zaključiti da je u državnopravnim koncepcijama njemačkih građanskih stranaka za vrijeme Prvoga svjetskog rata vidljiv jak okret u smjeru centralizma. Uskrсни zahtjevi iz 1916. godine nisu samo potvrdili činjenicu da njemački nacionalni nisu spremni dopustiti federalizaciju Monarhije, nego su značili čak povratak prema koncepciji njemačkoga centralističkog apsolutizma Bachova kova.⁴³ Njemačke centralističke tendencije sada nisu izražavali samo njihovi tradicionalni pobornici u Njemačkome nacionalnom savezu, nego i većina kršćanskih socijala, koji su još prije rata pokazivali određene simpatije za federalizam velikoaustrijskoga tipa.

Ako izuzmemo malobrojne pojedince, kao što su bili Liechtenstein i Zenker, koji su zagovarali pretvorbu Monarhije u savez naroda, njemački građanski stranački blok bio je spreman dopustiti samo manje korekcije postojećega državnopravnog sistema. Najčešće je bilo riječi o takozvanom "kvadralizmu", djelomičnoj federalizaciji države uz osiguranje subdualističkoga statusa Galicije i hrvatskoga Trojednog Kraljevstva. Slovenskim i hrvatskim političarima, koji su zagovarali državnoopravno sjedinjenje južnih Slavena preko dualističkih granica tako ni u jednoj od njemačkih građanskih stranaka Habsburške Monarhije nije uspjelo pronaći prikladnog saveznika za svoje federalističke koncepcije.

⁴¹ *Bosnische Post*, 18. 3. 1918.

⁴² Vidi Samassin referat *Unsere Adriaküste und die politischen Probleme Südostösterreichs*, HHStA, KA, Geheimakten, karton 19.

⁴³ Usporedi: L. HÖBELT, *Kornblume*, 314.

ZUSAMMENFASSUNG
DIE STAATSRECHTLICHEN
KONZEPTIONEN DES DEUTSCHEN NATIONALVERBANDES
UND DIE "SÜDSLAWISCHE FRAGE"
IN DER HABSBURGERMONARCHIE (1908-1918)

Nach der österreichisch-ungarischen Annexion von Bosnien und der Herzegowina (1908) waren die Deutschnationalen zusammen mit der magyarischen politischen Elite die schärfsten Gegner der "trialistischen" Lösung der "südslawischen Frage". Im Wiener Reichsrat und in den Delegationen traten sie sowohl gegen die trialistischen Pläne des großösterreichischen Thronfolgerkreises als auch gegen die staatsrechtlichen Reformkonzeptionen der slowenischen und kroatischen Politiker ein.

Der Hauptgrund für die negative Haltung der Deutschnationalen zur trialistischen Idee war ihr Angst von der möglichen Absperrung der sogenannten "deutschen Adriabrücke". Sie befürchteten, dass mit der Gründung eines südslawischen Staates, der neben der kroatischen auch die slowenischen Länder umfassen würde, Triest und damit der Zugang des Deutschtums zum Adriatischen Meer verloren würde.

Ihre Befürchtungen steigerten noch, als 1917 im Wiener Reichsrat von der südslawischen Abgeordneten die sogenannte "Maideklaration", die die staatsrechtliche Vereinigung aller südslawischen Gebiete der Habsburgermonarchie verlangte, verabschiedet wurde. Um die slowenischen und kroatischen Politiker zu trennen, traten die Deutschnationalen für die "subdualistische" Lösung der "südslawischen Frage" ein. In diesem Sinne setzten sie sich für die Vereinigung Kroatiens, Slawoniens und Dalmatiens mit der Bosnien und der Herzegowina ein. Allerdings sollte nach ihrer Auffassung auch dieses "Großkroatien" noch weiterhin ein Teil des ungarischen Königreiches bleiben.